

УДК: 930 (438.31)

СІНКЕВИЧ Є.Г.,

Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили.

Сінкевич Євген Григорович, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Наукові зацікавлення – *регіональна історія, історія народного господарства, вітчизняна та польська історіографія*. Автор понад 120 наукових праць.

КОЗАЦЬКИЙ І ЯГЕЛЛОНСЬКИЙ МІФИ В ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Історія кожного із народів на угоду політичним чи національним інтересам до певної міри міфологізована. Не уникала цього і польська та українська історіографія. Найбільш поширеним у польській історіографії є “ягеллонський міф”, а в українській – “козацький міф”. Тільки на зламі XX і XXI століть ці константи активно переглядаються дослідниками.

The history of each of the peoples to satisfy the political or national interests to some extent exaggerated. Do not escaped this and Polish and Ukrainian historiography. The most common in Polish history is “Jagiellonian myth”, and in the Ukrainian “Cossack myth”. Only at the turn of XX and XXI centuries, these constants are actively reviewed by researchers.

У суспільній свідомості багатьох народів побутують численні міфи щодо власного історичного минулого та сусідів. Історична наука, відповідаючи на виклики, що ставить перед нею конкретна політична ситуація, часто активно екстраполює уявлення спільноти про минувшину, втілюючи їх у відповідні схеми, концепції, узагальнення. На наш погляд, у поляків та українців це застереження передовсім стосується тягlosti підходів до “ягеллонського міфу” (“ягеллонської ідеї”) та показу козацтва як єдиного і послідовного захисника народних мас, чи не єдиного носія української національної ідеї у XV-XVII ст.

Ягеллонський міф поширився в романтичній період польської історіографії, коли після втрати незалежності суспільство переживало глибоке потрясіння й намагалося в минувшині відшукати приклади звитяги та віднайти сили для боротьби за відродження втраченої незалежності. Доба Ягеллонів вважалася найбільш плідним часом розквіту польської держави, що приніс на терени сусідів надбання західної цивілізації – в цьому контексті оцінювалася й польсько-литовська унія. Ягеллонська ідея несла в собі важливу суспільну функцію. У важкі хвилини після придушення Січневого повстання вона була своєрідною реакцією на гнобительську політику царизму.

Поєднавши свою професійну діяльність із політичною, не уникали певної міфологізації ягеллонського періоду в історії Польщі представники краківської історичної школи. В польській історіографії утвердилася думка, що в листах Ю. Шуйського [1]

проявилася суспільно-політична сутність концепції цивілізаційної місії Польщі на Схід. Разом із тим, його погляди на Унію не були сталими. На схилі життя він став вбачати в ній одну із передумов подальшого занепаду Польщі. “Історичний ревізіонізм Юзефа Шуйського дійсно піддав сумніву деякі елементи ягеллонського міфу, але загалом все ж його не відкинув. Міф той, близький серцю багатьох поляків, функціонував надалі” [2]. Один із найзаповзятіших критиків краківської історичної школи С. Бушчинський, мовлячи про Ю. Шуйського, зазначав, що він, як історик, був обдарований великими здібностями, колосальними силами до праці, великою витривалістю; але мало вмів; знав минуле народу, лиш не знав його духу; кохав би Польщу, коли б Польща була такою, яку він собі придумав; а всі свої здібності перевершив нечуваною зарозумілістю [3].

“Відновлення ягеллонського міфу в польській історіографії тісно пов’язане з ім’ям знаного медієвіста, професора Ягеллонського університету Станіслава Смольки, який у своїх наукових зацікавленнях у 80-х роках XIX ст. перейшов від Польщі п’ястовської до ягеллонської... Перші біографи С. Смольки робили наголос на схожості його суджень із поглядами Ю. Шуйського. Ст. Закшевський вважав, що в поглядах на унію С. Смолька чітко стояв на позиціях Ю. Шуйського. Нам не видається, що та думка є вірною” – зазначив Є. Матерницький [2, с. 135]. На думку Я. Мокляка, Ю. Шуйський та С. Смолька розвинули запропоноване К. Шайнохою ідеалістичне

бачення Люблінської унії, що ще з середини XIV століття долучила до Корони включені через Литву українські землі [4].

У 1886 році вийшла праця С. Смольки “Rok 1386, w pięćsetletniej rocznicy” (“1386 рік, в п’ятсотвікову річницю”) [5]. Вона відкрила цикл досліджень, присвячених польсько-литовській унії та історії Литви. Заслугу уваги публікація “Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa gusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny” (“Найдавніші пам’ятки русько-литовської історіографії”) [6], а також обширне дослідження, присвячене аналізу литовського зводу “Letopis velkich kniazej litovskich” (“Літопис великих князів литовських”). На думку деяких дослідників, між іншим, С. Закшевського і О. Халецького, обидві монографії стали апогеєм наукової творчості С. Смольки. Згодом до такого ж переконання прийшов і К. Тименецький [7]. С. Смолька нагався довести, що програма опанування Польщею Східних земель була справою останнього з П’ястів. На думку С. Смольки, заняття земель було корисне не тільки для Польщі, а й для Русі та Литви. Подібно до Ю. Шуйського, С. Смолька велику історичну заслугу Польщі бачив у поширенні чеснот західної цивілізації на Схід Європи. Ті погляди відповідали політичним осягненням станьчиків, мали, перш за все, гостру антиросійську спрямованість. Очевидно, має право на існування наступне твердження: “Ставлення краківських істориків до так званої ягеллонської ідеї не дочекався ще монографічного опрацювання. ...Різниця поглядів стосувалися між іншим унії Польщі з Литвою, яку С. Смолька відверто вихваляв, а Ю. Шуйський займав щодо неї позицію одночасно апологетичну і критичну. Найдалше в критиці так званої ягеллонської ідеї пішов М. Бобжинський” [8]. Необхідно мати на увазі, що пізніше погляди М. Бобжинського на унію зазнали певних змін. Адже вони були тісно пов’язані з його загальним баченням минулого Польщі, з його історичними синтезами та політичною практикою. Між синтезами М. Бобжинського та синтезами Ю. Шуйського бачимо досить істотні відмінності. М. Бобжинський перейняв від В. Калінки і Ю. Шуйського думку про відсутність сильного уряду як причину політичного занепаду Речі Посполитої в XVIII столітті, але по-іншому бачив генезу того явища. Виникло те з дещо іншого бачення ним історичного процесу. Для Ю. Шуйського характерним є певний дуалізм у розумінні історії, розщеплення її на дві, досить незалежні одна від одної, хоч і вирости з одного “пня”, верхівки: політичну історію та історію цивілізації. Для першої визначальне значення мала проблема влади, проблема держави; для другої – прогрес у питаннях внутрішнього життя народу, його цивілізаційного доробку. Синтези М. Бобжинського є більш монолітними. Проблема держави в дієвий спосіб домінує і підпорядковує всі інші сторони минулого. Незначну роль відігравала в поглядах М. Бобжинського теорія “цивілізаційної молодості” Ю. Шуйського. Вона була в синтетичній концепції М. Бобжинського малозначущим додатком. Натомість від Ю. Шуйського він перейняв ключові елементи так званої теорії простору, з тією однак відмінністю, що пов’язав її з теорією “боротьби з повсякденністю” і теорією “недоліків характеру”, в результаті чого помисли М. Бобжинського набрали багато відмінних рис від синтез Ю. Шуйського. Одним із визначальних елементів синтетичної концепції М. Бобжинського є теорія “недоліків національного характеру”. Імпульсом для неї були публіцистичні зауваження Ю. Шуйського у 70-х – на початку 80-х років – про

анархічний національний характер поляків. “Унія з Литвою була для Бобжинського необхідністю, адже без неї Польща підпорядковувалася б хрестоносцям” [8, с. 136].

Еволюцію поглядів М. Бобжинського на ягеллонську унію добре можна побачити на прикладі розгляду його трьох видань “Dzieje Polski w zagysie”. Так, в третьому виданні цієї синтети він вже не писав, що люблінська унія “була ключовою помилкою”, а тільки такою, що “містила в собі помилку”. На переконання С. Матерницького, подальша еволюція поглядів М. Бобжинського на ягеллонську унію була обумовлена двома причинами. З одного боку, впливав на те зміцнюваний із кожним роком український сепаратистський рух, який щораз відкидав “цивілізаційні заслуги” Польщі на Сході. На погляди М. Бобжинського і цілої краківської школи вплинув також факт підняття критики ягеллонської ідеї лівою течією польської історичної думки. На теренах Галичини її провадив Болеслав Вислоух [8, с.141]. Однак М. Бобжинський, як тверезий реаліст, мав відвагу висловити думку, що Річ Посполита несла на Схід скоріше не вольність, а “неволю сільського люду” [9]. Навіть у виділенні однієї і тієї самої верстви – владної – синтети М. Бобжинського значно відходить від синтети Ю. Шуйського. Не приймав М. Бобжинський теорії “згубної форми” Ю. Шуйського, згідно з якою занепад Речі Посполитої обумовив її демократичний і “вільний” політичний устрій. М. Бобжинський багатократно підкреслював, що форма управління не є для щоденного життя держави найважливішою складовою.

У відродженій після Першої світової війни польській державі ягеллонський міф знову привернув увагу істориків [10]. Зрештою, ця проблема вже не мала такого яскраво вираженого політичного забарвлення. Разом із тим, подальші покоління дослідників продовжували цікавитися даним сюжетом і зробили свій внесок у його наукове опрацювання [11].

Дещо схожими до ягеллонського є ключові аспекти, що характерні для козацького міфу в свідомості українців та притаманні вітчизняній історіографії. Пересічний українець та професійний історик не може заперечувати факту обізнаності з феноменом українського козацтва. Радянська історіографія і пропаганда змальовували наших славних предків, як таких собі “українських мушкетерів”, готових цілодобово боротися за справедливість і воз’єднання двох братніх народів. На сучасному етапі не меншої гостроти та актуальності цієї проблеми додає практика формування різноманітних козацьких підрозділів, яких стараються приточити до своїх завдань різноманітні політичні сили в Україні та за її межами. Гостроти проблемі додало намагання з помпою відзначити 350-ті роковини Переяславської ради, що до певної міри активізувало й інтерес істориків до цієї події [див. 12].

Гостроти питання додають практичні кроки з формування української державності. Ярослав Дашкевич у своїх публічних виступах і в публікаціях неодноразово підкреслював, що Україна не перебуває в рівних із Росією або Польщею умовах існування. Останнім не загрожує втрата свого національного “я” [13]. В контексті зазначеного оцінки ролі та місця козацтва в українській історії набувають значної ваги. “Буквально з дня на день чимраз глибше переконаюся, як ми погано знаємо історію України – і як негативно відбивається це на нашому, досить бурхливому, щоденному громадському житті, і це незважаючи на те, що, формально, багато проявів сучасного життя намагається своїм корінням вростати в минуле,

займається плеканням історичних традицій (таких, якими їх розуміють), а навіть пропагує якісь, нібито незаперечні, “історичні” істини” [14].

“Системні зміни, які відбулися в Центрально-Східній Європі в 1989-1991 рр., створили сприятливі умови для розвитку досліджень з історії козацтва” [15]. Разом із тим, змушені констатувати певну інертність суспільної свідомості та вплив політичної кон’юнктури, що впливають на дослідницьку практику вітчизняних істориків козащини. “Коли в державі здійснюються та передбачаються в майбутньому непопулярні рішення,

які в цьому випадку стосуються поглиблення політичної, військової, економічної залежності України від Росії, тоді намагаються підшукувати паралелі в минулих віках. Тим паче, якщо в сучасних відносинах привабливого мало. Однак витягують на світло денне не правдиву історію, а спеціально сконструйовані міфи про “воз’єднання”, про “вічну дружбу”, “про постійну допомогу” тощо... Українській історіографії, мабуть, не варто міфологізувати Переяслав у позитивному чи негативному дусі” [14, с. 112].

ЛІТЕРАТУРА

1. Szujski J. Z wycieczki do Lwowa. Listów pięć // *Dziela*. – Ser. 3. – Pisma polityczne. – Kraków: Drukarnia Wł. L. Ańczyka i Spółki, 1885. – Т. 1. – С. 252.
2. Maternicki J. *Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice*. – Warszawa: Wyd. Com SNP UW, 1990. – Т. 1. – С. 124.
3. Buszczyński St. *Akademja umiejętności i polityczne stronnictwo krakowskie* // *Obrona spotwarzzonego narodu*. – Zeszyt III. – Część I. – Wydanie II. – Kraków: Nakładem komitetu, 1894. – С. 20.
4. Moklak J. *W walce o tożsamość ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866-1892*. – Kraków: Historia Jagellonica, 2004. – С. 5.
5. Smolka S. *Rok 1386. W pięciowiekową rocznicę. Wydanie pomnorne przypiskami*. – Kraków: Dr. J. Żupański, K. Neumann, 1886. – 144 s.
6. *Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny* // *Pam. AU. Wydz. Filol. i Hist.-Filoz.* – Kraków, 1890.
7. Tumieniecki K. *Charakterystyka naukowej działalności Stanisława Smolki (1854-1924)* // *Zycie i Myśl*. – 1950. – R. 1. – С. 476-509, 727-766.
8. Maternicki J. *Michał Bobrzyński wobec tzw. idei jagiellońskiej. Ewolucja poglądów i jej uwarunkowania* // *Przegląd Humanistyczny*. – 1977. – R. 21. – Nr. 12. – С. 132.
9. Bobrzyński M. *Dzieje Polski w zarysie*. – Wyd. IV. – Т. 2. – Warszawa, 1927. – С. 158.
10. Halecki J. *Od Polski piastowskiej do jagiellońskiej* // *Przegląd Historyczny*. – 1925. – С. 222-238. Halecki O. *Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów* // *Kwartalnik Historyczny*. – R. 45. – 1931. – С. 235-253. Halecki O. *Idea jagiellońska* // *Kwartalnik Historyczny*. – 1937. – R. 51. – Nr. 1-2. – С. 486-510. Kutrzeba S. *Społeczno-państwowa idea Polski* // *Polska w kulturze powszechnej*. – Cz. 1. – Kraków, 1918. Halecki O. *Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów* // *Kwartalnik Historyczny*. – R. 45. – 1931. – С. 235-253.
11. Kuczyński S.M. *Program pierwszych Jagiellonów a tyw. idea jagiellońska* // *Pamiętnik Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14-17 września 1958 r.* – Т. 1. – Referaty. – Warszawa, 1958. – Część 2. – С. 321-331. Maternicki J. *Michał Bobrzyński wobec tzw. idei jagiellońskiej. Ewolucja poglądów i jej uwarunkowania* // *Przegląd Humanistyczny*. – 1977. – R. 21. – № 12. – С. 131-142. Maternicki J. *Początki mitu jagiellońskiego w historiografii polskiej XIX w.* // *Przegląd Humanistyczny*. – 1988. – Nr. 11-12. – С. 34.
12. Брехуненко В. *Московська експансія і Переяславська рада 1654 року*. – К., 2005. – 367 с., *Переяславська рада 1654 року. Історіографія та дослідження*. – К., 2003. – 885 с. Лукашова С.С. *Культурное пограничье: “свои” и “чужие” в казачком летописании XVIII в.* // *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе*. М., 2005. – С. 45-48. Питьовка И.Н. *Переяславская казачья рада 1654 г. и ее роль в истории украинского государства* / И.Н. Питьовка // *Право и государство*. – Минск: БГУ, 2004. – С. 11-12.
13. Гирич І. *Штрихи до історіографічних студій ювіляра* // *Ярослав Дашкевич. Постаті*. – Львів, 2007. – С. 13.
14. *Ярослав Дашкевич. Постаті*. – Львів, 2007. – С. 99.
15. Борятинський К. *Гадяцька унія в польській історіографії* // *Гадяцька унія 1658 року*. – К., 2008. – С. 334.